

Lajos Fekete, «Buda and Pest under Turkish Rule» (Türk Yönetiminde Buda ve Peşte) *Studia Turco-Hungarica*, yayınlayan Gy. Kaldy Nagy, sayı 3. Budapeşte (1976) 102 sahife.

Kitap, yazarının tanıtıldığı önsöz (s. 5) ile başlamaktadır. Türk ve İslâm tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarla ün kazanmış olan Bernard Lewis, «Osmanlı belgeleri üzerine yapılan çalışmaların gelişmesinde, ilk öncülerinden günümüze değin, Macar bilim adamlarının payı kıyas edilemeyecek kadar büyüktür» der. Bunlardan en ünlülerinden birisi de hiç kuşkusuz, Türk paleografyası ve belgeleri üzerindeki çalışmaları ile tanınan Lajos Fekete'dir. Kendisinin bu alanlarda çok meşhur eserlerinden birkaçını *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatiek der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Budapeşte 1926), *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645** (Budapeşte 1932), *Az esztergomi szandzsák 1570.* (Estergon Sancağı Defteri, Budapeşte 1943) ve Gy. Kaldy Nagy ile birlikte *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda 1550-1580* (Budapeşte 1962) teşkil eder. Fekete'nin 1969'da ölümünden sonra yayınlanan, tanıtıma çalışacağımız yukarıki eserinde, Buda ve Peşte'de yaklaşık bir buçuk yüzyıl hüküm süren Türk yönetiminin özellikleri, devrin ekonomik koşulları, İslâm dini ile aile ve toplum yaşantıları gerçekçi bir biçimde okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Walther Björkman'ın «*Ofen in der Türkenzeit*» (Hamburg 1920) adlı tamamen basılı Türk ve Batı kaynaklarına dayanan eserini de hatırlamamak mümkün değildir.

Önsöz'den sonra yer alan giriş bölümünde (s. 9-12) ise Buda şehrinin kısa bir tarihçesi verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman Mohaç zafereinden sonra Buda'ya ilk kez 11 Eylül 1526'da girmiş, ancak bu işgal sürekli olmamıştı.

Macar Kralı II. Layos'un ölümünden sonra 11 Kasım 1526'da, ülkenin en zengin toprak sahiplerinden biri olan Yanos Zapolya kral seçilmişse de Batı Macaristan'da bulunan büyük toprak sahipleri de Habsburg'lu Ferdinand'ı kral ilân etmişlerdi. Ertesi yıl Ferdinand Haçlı ordu-su ile Buda'ya saldırmış, beklenmedik bu saldırı karşısında kale fazla dayanamayıp teslim olmuştu.

7 Eylül 1529'da şehir ikinci kez Türklerin eline geçmiş, yönetim yeniden Yanos Zapolya'ya bırakılmıştır. 1530 ile 1540 yılları arasındaki barış döneminin ardından 22 Ağustos 1540'ta Kral Yanos'un ölümünden

* Bu eserin önsözünün Macarca'dan Türkçe'ye çevirisi için bk. «Türk Vergi Tahrirleri», *Belleten*, XI, 1947, s. 299-328.

sonra Ferdinand başarısız kuşatma girişimlerinde bulunmuştur. Zapolya'nın oğlu Yanos Zsigmond'un Ferdinand'a karşı uzun süre dayanamaması ve Habsburg'luların Aşağı Tuna bölgesine kadar ilerlemeleri nedeniyle Kanuni, bu defa şehri sürekli işgal etmeye karar vermiştir. 22 Ağustos 1541'de Hadım Süleyman Paşa'nın Budin Beylerbeyliği'ne atanması ile Macaristan tamamen Türk yönetimi altına girdikten sonra, şehre yapılan birkaç saldırı da sonuçsuz kalmıştır. Türkler, 1683'te Viyana'yı kuşatmaları nedeniyle Avrupa'luların kendilerini bu bölgeden uzaklaştırmak düşüncesi altında birleşmelerine değin, şehrin yönetimini ellerinde bulundurmışlardır.

Türlere karşı oluşturulan Haçlı orduları Buda ve Peşte şehirlerini 1684 ve 1686'da iki kez kuşatmışlar, bunlardan ilki sonuç vermemiş, ancak 75 gün süren ikinci kuşatma (2 Eylül 1686) Haçlıların zaferi ile sonuçlanmış, böylece Türklerin Budin'deki yaklaşık bir buçuk yüzyıllık yönetimi de sona ermiştir. (Bu konuda yeni bir yayın için bak. M. Tayyib Gökbilgin, «Türk İdaresinde Budin», *Atatürk Konferansları V*, Ankara 1975, s. 163-178).

Kısaca değinmiş olduğumuz önsöz ve giriş bölümlerinden başka kitap beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde (s. 14-22) Buda ve Peşte'nin nüfus yapısı ile burada bulunan Türk askerî güçleri hakkında bilgi verilmektedir. Çeşitli dönemlerin getirmiş olduğu değişik yaşam koşulları nedeniyle bu şehirlerin nüfusu da aynı oranda artmış ya da azalmıştır. 1490'larda Buda'da 8 000 dolayında insan yaşamakta iken ertesi yüzyılın ilk çeyreğinde bu sayı artmış, ancak 1526 ile 1530 yılları arasında, şehre yapılan saldırılar ve kuşatmalar sırasında, halkın bir kısmı kaçmış bir kısmı da bu savaşlarda can vermiş olduğundan nüfus azalmıştır. 1530 ile 1540 arasındaki barış yıllarında, gidenlerin çoğu —Alman yurttaşları dışında— geri dönmüşler, bu nedenle nüfus XV. yüzyıldaki rakama yaklaşmıştır.

Fekete'ye göre, Türk kayıtları, özellikle tahrir defterleri [Budin Tahrir Defteri, Kaldy Nagy] Buda'nın nüfusunu yaklaşık olarak verebilmektedir. Fakat bu defterler vergi veren gayrimüslimlere ait kayıtları içermekte olduğundan halkı dil ve milliyet temellerine göre değil de dine göre gruplandırmaktadır. Kaldı ki o devirde milliyet ile din arasında pek ayırım yapılmazdı. Bir Türk kendisine hangi milletten olduğu sorulduğunda yalnızca Müslüman olduğunu söylemekle yetinirdi. Yazar bu durumdan dolayı nüfus yapısını incelerken başta tahrir defterlerinden yararlandığını, bunun yanında Evliya Çelebi'nin eserlerinin de kendisi için iyi birer kaynak olduklarını da eklemektedir.

Fekete'nin tahrir kayıtlarına dayanarak verdiği değişik yıllara ait

rakamlara göre Buda'da bulunan gayrimüslim aile sayısı şöyle bir gelişme göstermiştir :

Yıl	Hristiyan	Yahudi	Kıpti
1546	269	72	49
1559	223	49	
1562	181	69	
1580	190	66	82
1590	140	104	
1627		11	
1633	14	20	

Tabloda görüldüğü gibi, gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Hristiyanlarda aile sayısı 1546 ile 1562 yılları arasında azalmasına karşın 1580 yılında bir ara artış göstermiş ancak daha sonraki yıllarda, önceleri yavaş yüzyılın sonlarına doğru da ortaya çıkan savaşlar nedeniyle hızlı bir azalma kaydetmiştir. 1627 ile 1633 yıllarında ise Buda'da yalnızca 14 gayrimüslim aile kalmış, Türk yönetiminin sonlarında bu sayı daha da eksilmiştir.

Çoğunluk bakımından ikinci sırayı alan Yahudilerin buraya yalnızca Türk yönetimi altındaki dönemde yerleşebilmiş olmaları Türklerin hiçbir zaman din ve milliyet ayırımı gözetmediğinin bir kanıtıdır. Ölen ve göç eden Yahudilerin yerine yenileri gelip yerleşmişlerse de sayıları yine de ilk yıllara oranla önemli ölçüde azalmıştır.

Türk kayıtlarında 'Kıpti' olarak geçen Grek Ortodoks nüfusa ait pek fazla bilgi olmadığını belirten Fekete, bunlardan 1546'da 14 ve 1580'de de 69 Kıpti ailesinin müslüman olduklarını yazmaktadır.

Gayrimüslim ahalinin yanısıra buradaki en büyük dinî grup olan Müslümanlar eldeki kaynaklara göre asker ve sivil memurlardan oluşmakta, aileleri ise yanlarında kalmamakta idi. Bunlar eş ve çocuklarını sonraki yıllarda getirmişler, yeni ailelerin kurulması çok zaman almıştı.

Buda ve Peşte'de bulunan Türk askeri sayısı devrin koşullarına uygun olarak şu şekilde bir değişim göstermiştir :

Yıl	Asker sayısı
1541	914
1542	682
1543	4446
1549	3008
1569	2575
1628	3340

Tabloda da görüldüğü gibi, şehrin dış saldırılara uğramış olduğu yıllarda görevli asker sayısı artmış, buna karşın barış dönemlerinde azalmıştır.

Buda'da 40 ile 50 arasında sivil memur olduğunu kaydeden Fekete, bunlarla birlikte şehre yerleşmiş olan esnaf ve tüccarların 5000 dolayında bir Türk nüfus oluşturmakta olduğunu yazmaktadır.

Kitabın bu bölümünde anlatılan dinî gruplar çeşitli etnik gruplara ayrılmıştı. Yazar bunları da şöyle sıralamaktadır: Müslümanlar istisnasız Türklerden, Grek Ortodokslar Sırp, Hırvat ve Bulgarlardan, Hıristiyanlar ise Macarlar ile bir kısım İtalyan ve Hırvat ailelerinden oluşuyordu. Yazar, burada bulunan Türk askerlerinin ancak dörtte birinin doğma-büyüme Türk, geriye kalan büyük çoğunluğunun Slav, Bosnalı, Hırvat, Sırp v.s. olduğuna işaret ederek, bunların anadillerini unutmamış ya da bir kısmı unutmuş olsa dahi Slav çevrelerine geldiklerinde yeniden öğrenmiş olduklarını, bu nedenle de Buda'nın 50-60 yıl süresince farklı dillerin konuşulduğu bir şehir haline geldiğini belirtmektedir.

Buda'daki yerleşik nüfusun sahip olduğu özellikler sunulduktan sonra aynı bölümde Peşte'nin genel görünümüne yer verilmiştir. Şehrin bu kesiminde yaşayan gayrimüslim aile sayısı sürekli olarak azalmıştır. Aşağıdaki tabloda bu durumu kolayca görebiliriz :

Yıl	Gayrimüslim aile
1546	122
1559	110
1562	98
1580	66
1627	5
1633	1

Peşte'de görevli bulunan Türk askeri sayısı da koşullara göre 800 ile 1000 arasında değişiyordu. 1500 - 2000 dolayındaki nüfusun çoğunluğunu Güney Slav kökenli Müslümanlar oluşturmakta idi. Fekete, Peşte'nin, dubalar üzerine kurulmuş bir köprü ile bağlandığı Buda kadar gelişmemesinin nedenini savunulması güç bir şehir olmasına ve bu yüzden birçok işgallere uğramasına bağlamaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde (s. 23-47) Buda ve Peşte'nin yönetim sistemi ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Türklerin eline geçmesiyle birlikte bu şehirlerin kendi kendilerini yönetme özellikleri de ortadan kalkmış oldu.

Buda'nın başında beylerbeyi (vali) olarak bir paşa bulunurdu. Adaleti sağlamakla yükümlü olan kadı, aynı zamanda yönetimi denetleme görevini de yürütürdü. Buda kadılığı İstanbul, Edirne ve Bağdat kadılığı

kadar yüksek bir makam sayılırdı. Daha alt düzeydeki kadılıklarda görev süresi yirmi ay iken burada aynı süre bir yıl idi.

Kadıdan sonra, imar işleri ile ilgilenen şehir emini ve halk ile yöneticiler arasında irtibatı sağlamakla görevli olan şehir kethüdası bulunurdu. Ayrıca köprü emini, iskele emini, gümrük emini, mutbak emini, mukata emini, odun emini, arpa emini, vs. gibi emimler ile muhtesib ve su-başı gibi resmî memurlar vardı. Tüm bu emimler malî işlerin başında bulunan defterdara karşı sorumlu idiler.

Şeyhülislâmlık nasıl ki İstanbul'da imparatorluğun en önde gelen hukukî makamı ise müftülük te Buda gibi taşra illerinde aynı durumda idi. Müftüler medreselerde müderris olarak ders te verirlerdi.

İlk Buda beylerbeyi olan Macaristan doğumlu Süleyman Paşa ile birlikte 145 yıllık Türk yönetimi döneminde 75 paşa bu göreve getirilmiştir. Bunlar içerisinde Sokollu Mehmed'in yeğeni olan Sokollu Mustafa olağanüstü nüfuzu ile hiçbir karışıklığa meydan vermeden aralıksız 12 yıl şehrin yönetimini elinde tutmuştur. XVI. yüzyılda Mehmed ve Rüstem Paşa ile XVII. yüzyılda Kadızade Ali, Sufi Mehmed, Musa ve Uzun İbrahim adlı paşalar beş ile dokuz yıl arasında beylerbeyilik yapmışlar ancak dönemleri karışıklıklarla dolu geçmiştir. Herbir paşaya ortalama bir buçuk yıllık görev süresi düştüğü halde bunlardan 48'i bu süreye dahi ulaşmamışlardır. (1550-1650 arasında Osmanlı İmparatorluğunda beylerbeyilerin görev sürelerine ilişkin bir araştırma için bk. İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul, 1978 [Boğaziçi Üniv. Yayınlarından] s. 32).

Yönetim işlerinde paşaya yardımcı olarak bir de divan bulunduğunu, bu divanda rütbe bakımından erbab-ı seyf'in en önde yer aldığını, ayrıca yeniçeri ağası, azablar, gönüllüler, topçu ve lâğımcılar ile akıncı reisleri ve kadı, müftü, defterdar gibi sivil memurlar adına erbâb-ı kalem'in divanın diğer üyeleri olarak toplantılara katıldıklarını belirten yazar, yönetimin İstanbul'daki merkezî yönetime paralel biçimde yürütüldüğünü öne sürmektedir. Buna göre beylerbeyi sadrazama, kadı kadiaskere, defterdar İstanbul'daki defterdara ve müftü de şeyhülislâma karşı sorumlu idiler.

Buda'nın yönetim sistemi bu şekilde sunulduktan sonra bir nahiye merkezi olan Peşte'nin başında daha alt düzeyde kadıların bulunduğu kaydedilmiştir.

Resmî yazışmalarda kolay anlaşılabilmesi için Macarca kullanılır, bunun için de Macar kâtiplerinden yararlanılırdı. İmparatorluğun başka illerinde de aynı şekilde yerli dilleri bilen memurlardan faydalanılmakta idi.

Bu bölümde özetlemeğe çalıştığımız hususlardan başka bazı paşala-

rın valilik dönemlerinde meydana gelen olaylar ve divan toplantılarında uyulan âdetler yer almaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde (s. 49-68) Buda ve Peşte'de yerleşmiş olan esnaf ve tüccarlar konu alınmıştır. Buda Türk şehri olduktan sonra hem sosyal, hem de iktisadî ve ticarî yaşantısında önemli bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Şehre yeni tüccarların gelip yerleşmeleri nedeniyle endüstrinin değişik dallarında çok çeşitli ürünler elde edilmeye başlanmış, bunların alım-satımı ve nakliyesi ticarî yaşantıya canlılık kazandırmıştır.

Fekete'ye göre ilk önceleri doğal olarak tarımsal ürünlerin yetiştirilmesine önem verilmiş, ardından giyim ve ev eşyaları yapımı gelişmeye başlamıştır. Bunların nakliyesi için gerekli olan yollar da ihmal edilmiştir.

Üretimin yanı sıra el sanatlarında da önemli aşamalar kaydedildiğine değinen yazar, bu alanda en başta dericilik sanatının geldiğini, pabuç, çizme gibi giyim eşyalarının yapıldığını, bunların isimlerinin Macarca'ya yerleşmiş olduğunu, hatta bu sanat kolunda kullanılan bıçkı, muste, çiriş gibi âlet ve maddelerin isimlerinin de günümüzde halâ kullanılmakta olduğuna dikkati çekmiştir. (Macarca'ya giren Türkçe kelimeler için bk. Zsuzsa Kakuk, *Studia Turco-Hungarica*, «Cultural Words from the Turkish Occupation of Hungary»).

Aynı dönemde yaygın olan diğer bir sanat dalının da çömlekçilik olduğu, yapılan arkeolojik kazılarda Türk sanatının inceliğini yansıtan çömlek ve porselen eşyaların ortaya çıkarıldığı yazar tarafından öne sürülmektedir.

Madenlerden yapılan eşyalar da yine bu alanda kaydedilen önemli ölçüde gelişmenin bir işaretidir. En çok kullanılan madenler demir, bakır, teneke, kurşun ve altın idi. Bunlardan yivli silâhlar, kılıçlar, süslü koşu takımları, ev eşyaları, mücevherat, yüzük, toka ve düğmeler yapılırdı. Ayrıca ağaç işlemeciliği de oldukça gelişmişti. Süslü rahleler, sandukalar ve sedef kakmalı eşyalar Türk sanatkârlarının usta ellerinden çıkmışlardı. Bu tür eşyaların yapımında kullanılan âletlerin çok basit olması ilgi çekicidir.

Yukarıda saydığımız el sanatları babadan oğula geçer ve en azından birkaç nesil devam ederdi. Türk yasaları din ve millet farkı gözetmediği için herkes dilediği işte çalışabilirdi. Bu nedenle Yahudi, Bulgar ve Slavlar da şehrin iş yaşantısında önemli rol oynamışlardır. Sanatkârların loncalar oluşturmakla aralarında işbirliği sağlamaları devrin özelliklerinden biri olarak dikkati çekmektedir.

Türklerin, yönetimleri altında bulundurdıkları Buda şehrinin îmarı-

nı da ihmal etmediklerini yazan Fekete, burada inşa edilmiş olan cami, medrese, bedestan gibi sanat eserlerinden örnekler vermiştir. Bu tip yapılar özellikle işgalin ilk yıllarında gerçekleştirilmiş, daha sonra ekonomik ve malî güçlükler nedeniyle yapımları yavaşlamış hatta durmuştur (Macaristan'daki Türk Eserleri için bk. Jozsef Molnár, *Macaristan'daki Türk Anıtları - Monuments Turcs en Hongrie*, Ankara 1973, T.T.K. yayını).

Yazara göre Buda'nın her alanda ilerlemesine karşın Peşte, daha önce de belirttiğimiz gibi, savunulması güç bir şehir olması yüzünden uzun savaşlara sahne olmuş, birçok kez düşman işgallerine uğramış, bu nedenlerle de pek fazla gelişme gösterememiştir.

Buda ve Peşte'de oturan Türk ailelerinin gündelik yaşantısını içeren dördüncü bölümde (s. 69-81) Türk askerlerinden pek azının eşlerini de beraberlerinde getirmiş olduklarını, aile yaşantısının daha sonraki yıllarda yavaş yavaş şekillendiğini yazmaktadır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Sandor Takáts, *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*, çeviren Sadrettin Karatay, İstanbul 1970.

Ekonomik nedenlerden ötürü Türkler arasında çok kadınla evliliğin yalnız zengin tabakaya mensup kişilerde rastlanabildiğine, umumi halkın aile yaşantısının basitliğine ve karı ile kocanın eşit haklara sahip olmalarına değinen Fekete, pişirilen yemek çeşitlerinden, sofrada uyulması gereken âdetlerden ve devrin yaygın giyim eşyalarından da örnekler vererek yaşam düzeyini yansıtmaya çalışmıştır.

Beşinci ve son bölümde (s. 83-102) ise din ve kültür konularına yer verilmiştir. Fekete, Türklerin bu şehirlerdeki kiliseleri 'putlar' diye tanımladığı resimlerden temizleyerek cami haline getirdiklerini, Hıristiyanların ibadet edebilmeleri için yalnız Mary Magdalene adlı kiliseye dokunmadıklarını ve bunların yanısıra bir kısmı devlet tarafından olmak üzere birçok yeni camilerin de inşa edildiğini öne sürmektedir. Kitapta camilerden başka Buda'da bazı tekke, zâviye ve dergâhların faaliyette buldukları belirtilirken Gül Baba, Miftan Baba, Veli Bey, Hızır Baba, Gürz İlyas, Hindi Baba ve Muhtar Baba tekkeleri örnek olarak gösterilmiştir. Bunların içerisinde Bektâşi tarikatına mensup olan Gül Baba tekkesinin en eskisi ve büyüğü olduğu, 1543 ile 1548 yılları arasında Mehmet Paşa tarafından kurulduğu, kendisi öldükten sonra, Gül Baba adı verilen bu türbeye gömüldüğü anlatılmaktadır. Peşte'de ise yalnızca Yalı Tekkesi'nin bulunduğu belirtilmektedir.

Kitaptan elde ettiğimiz bilgilere göre camilerde bulunan mekteplerde —en önemlileri Buda'daki Orta Cami ve Fethiye Camii— öğrencilere dinî bilgiler öğretilirdi. Daha üst düzeyde öğretim yapan medreselerde ise dinî

ilimlerin yanısıra şiir, müzik, astronomi, coğrafya ve mimarlık dersleri okutulurken öğrencilerin hem dinî bilgilerini artırmak hem de kendilerini dünyevî yaşantıya hazırlamak amacı güdüliyordu.

Fekete'ye göre din dışı edebiyat, dinî düşüncelerden nispeten uzak kalabilmiştir. Buda şehrinde büyük Türk şairlerine ait şiirler, çeviri eserler, hatta Farsça Şehname ile birlikte ünlü Türkçe şiirlerin bir araya toplandığı divanlar da iyi bilinirdi. Buda'da bulunan Türkçe bir kaynakta Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış 119 el yazması eserin listesi yer almaktadır. XVI. yüzyıla yani Türk matbaacılığının başlamasından yaklaşık bir buçuk yüzyıl öncesine ait olan bu eserlerin çoğunluğu roman ve hikâye türünde, diğerleri ise din ve tarih konularındadır. Ayrıca bu devre ait yazarı belli olan ya da olmayan birçok gazellerin varlığına da işaret eden Fekete devrin ünlü yazar ve şairlerinden örnekler vermiş, bir buçuk yüzyıllık Türk yönetimi süresinde çok sayıda Türkçe sözcüğün Macarcaya yerleşmiş olmasını da önemli bir kültür alışverişi olarak nitelendirmiştir.

Fekete'nin, ölümünden sonra yayınlanan bu makalesinde konu ile ilgili bir kısım kitap ve makalelerin isimlerine dipnotlarda rastlanmaktadır. Böylece büyük Türkolog, Buda ve Peşte'deki Türk yönetimini nefis bir şekilde önümüze sermekle beraber bibliyografya bakımından Macaristan'la ilgili çeşitli alanlarda çalışacaklara ışık tutmakta, kendisi gibi bu eserini de ölümsüzleştirmektedir.

Erol Aköğretmen

Zsuzsa (Suzanne) Kakuk, «Cultural Words from the Turkish Occupation of Hungary» (Macaristan'da Türk yönetimi sırasında yerleşmiş kelimeler), *Studia Turco-Hungarica*, yayımlayan Gy. Kaldy-Nagy, sayı 4, Budapeşte 1977, 116 sahife.

Genç Macar Türkolog ve dilbilimcilerinden olan Zsuzsa Kakuk özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı dili, tarihi ve Macarca'daki Türkçe kelimeler üzerindeki çeşitli araştırmalarıyla haklı bir üne kavuşmuştur. Kendisinin «*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise* (Budapest, 1973) adlı dev eseri yanında «*Die osmanisch-türkischen Elemente der ungarischen Sprache als Denkmäler der osmanisch-türkischen Sprache*»,